

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний університет
харчових технологій

Історія української культури

Навчально-методичний комплекс
до вивчення дисципліни для студентів
усіх спеціальностей заочної форми навчання

Схвалено
на засіданні кафедри
українознавства
протокол №
від

Київ – НУХТ 2012

Історія української культури : Навчально-методичний комплекс до вивчення дисципліни для студентів усіх спеціальностей заочної форми навчання // Уклад.: В.О. Колосюк ,С.Б. Буравченкова ,С.І. Береговий та ін.: – К.: НУХТ, 2012 р. – 283 с.

Рецензент

Укладачі: В.О.Колосюк, канд. іст. наук
С.Б.Буравченкова, канд. іст. наук
С.І. Дичковський, канд. пед. наук
Н.М.Левицька, канд. іст. наук
С.І.Береговий, канд. іст. наук
Є.Е.Кобилянський, канд. іст. наук
О.О. Коцюбанська, канд. іст. наук

АНОТАЦІЯ

В навчально-методичному комплексі розглянуто проблеми теорії та історії української культури у зв'язках з європейською та світовою культурою, подані концепції видатних представників української культурологічної думки. Теми програмного курсу подають ретроспективу української культури від найдавніших часів до сучасності, окремо виділені періоди Київської Русі, українського бароко, культурного відродження XIX та XX ст.

Відповідальний за випуск **В.О. Колосюк**, канд. іст. наук, доцент.

Видання подається в авторській редакції

© В.О. Колосюк, С.Б. Буравченкова

© НУХТ, 2012 – 283 с.

Загальні положення

Історія української культури – базова нормативна дисципліна, що має наукове, пізнавальне та виховне значення, несе в собі глибокий гуманістичний зміст, тісно пов'язана з викладанням дисциплін історичного, філософського, політологічного та релігієзнавчого циклів.

Предметом вивчення дисципліни є етапи розвитку, досягнення української, світової культур та основні закономірності культурогенезу, історія світової та вітчизняної культурологічної думки.

Мета дисципліни – формувати у студентів систему знань про загальнолюдські цінності й національні пріоритети, закономірності культурного процесу, українську культуру, як специфічний та унікальний феномен людства; розглядати культури в розвитку, єдності та суперечності різноманітних процесів і тенденцій, розкрити сутність і особливості української культури як складової європейського культурного простору, визначити внесок національних досягнень у світову загальнолюдську скарбницю.

Завдання дисциплін полягає в оволодінні студентами знаннями з історії української культури, науковою методологією та основними термінами і поняттями на рівні відтворення та тлумачення, підготовці фахівців харчової промисловості як людей високої культури, добре обізнаних в історії та сучасних проблемах українського і світового культурного розвитку, вмінні застосовувати знання для визначення лінії особистої поведінки в умовах розмаїття культур.

В процесі вивчення предмету студент повинен знати: шляхи та основні тенденції розвитку, досягнення на різних етапах культурогенезу, визначні культурні феномени української та світової культур, сутність понять і термінів

Уміти: критично аналізувати культурні процеси та явища, вміти сприймати людину, природу і культуру в єдиній цілісній системі, вести діалог в умовах розмаїття культур, моделювати свою поведінку у соціокультурному просторі та застосовувати отримані знання в повсякденному житті.

Робочими навчальними планами вивчення дисципліни для студентів денної форми навчання передбачено: лекції, семінарські заняття, виконання творчих завдань та самостійної підготовки. В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу по закінченню вивчення дисципліни передбачено проведення підсумкових контрольних заходів – іспиту.

Пропонований навчально-методичний комплекс охоплює весь процес навчання. До нього входять: програма вивчення дисципліни, конспекти лекцій, перелік ключових слів та понять, методичні рекомендації до написання контрольних робіт, список рекомендованої літератури, термінологічний словник.

Навчально-методичний комплекс передбачає, творче використання його складових викладачами та студентами у своїй практичній роботі.

КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА 1. Українська культура як світовий феномен

1. Сутність культури, її структура, функції та характерні ознаки.
2. Культура і цивілізація.
3. Поняття культурної ідентифікації.
4. Українська культурологічна думка.

Ключові слова та поняття: поняття “культура”, суб’єкт культури, матеріальні і духовні цінності, соціокультурні цінності, глобалізація, інтернаціоналізація, рівні функціонування культури, концепції культури, поняття “цивілізація”, національна ідентифікація, культурна ідентифікація, етнос, нація, українська ментальність.

1. Сутність культури, її структура та характерні ознаки

В історії людства існувало безліч самобутніх культур, не схожих одна на іншу. Українська культура як частина загального світу слов’янства, сягає глибокої давнини. Це справді одна із самобутніх ланок культурно-історичного процесу, що успадкувала еволюційні зміни та впливи світових цивілізацій. Українська культура – продукт праці нашого народу в галузі духовної творчості і матеріального виробництва, система наукових, художніх, релігійних надбань, у яких втілено його історичний та духовний досвід. Проте між матеріальними й духовними проявами культури немає чіткої межі. У культурі втілені етичні ідеали українського народу, його естетичні погляди і смаки, виражені притаманними лише йому чуттєво-емоційними формами, художніми образами і логічними поняттями, закріпленими в національній мові, традиціях, нормах моралі і звичаях.

Отже, українська культура – це сукупність надбань, спосіб сприйняття світу і опанування ним, система мислення і творчості українського народу.

Вивчення власної культури та інших культурних феноменів сприяє усвідомленню цінності людського буття та плюралізму культурних вимірів, порівняльний аналіз яких формує стійку орієнтацію на міжкультурне спілкування.

Поняття культури, що лежить основі культурології як специфічної галузі наукового знання, що вивчає культурні надбання лежать визначення, які визначаються розмаїттям точок зору. Розбіжності виникають при визначенні предмету культури, який розглядається під різним кутом зору представниками різних теорій та методик у дослідженні цього феномену.

1) культура являє собою “другу природу”, створену людиною, тому вона не може виступати по відношенню до людства як щось зовнішнє. Там, де є суспільство, що виникло й існує на ґрунті загальнокорисної діяльності, там є і культура; 2) культура виступає як система цінностей, матеріальних і духовних, або ідеальних. Цінність - це те, що має сенс для людини, тому культура – це світ, наповнений сенсом людського буття; 3) культура через осмислену діяльність людини визначає міру людського в самій людині та суспільстві. Адже людина – це також витвір природи і може виступати об’єктом культури (процес виховання, навчання і т.п.). Проте наші людські якості є наслідком засвоєння соціокультурних цінностей від попередніх поколінь, і лише в процесі оволодіння цими цінностями людина перетворюється із психічно-біологічної у соціокультурну істоту (засвоєння мови, традицій, знань, навичок трудової діяльності тощо). Таким чином, культура завжди є проявом певного рівня розвитку людини, а сама людина, як суб’єкт і носій культури формується в процесі культурно-творчої діяльності.

Кожна людина робить свій внесок у культуру суспільства, оскільки результати її трудової діяльності мають культурне значення. Саме діяльний підхід до визначення культури як цілісного соціального явища дозволяє включити в сферу культури всі види людської діяльності: матеріальну і духовну. Цей підхід дозволяє сформулювати сутність феномену культури у найбільш узагальненому визначенні. Отже, ***культура – це цілеспрямована діяльність людини, результатом якої є сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених протягом історії існування людства, а також взаємовідносини, що склалися в процесі споживання, відтворення цих цінностей та їх розподілу і обміну.*** Таке спеціалізоване, можна сказати академічне, визначення культури не виключає

можливості її трактування в більш широкому значенні, коли під культурою ми розуміємо “культурні риси” людини – розум і почуття, мову і спілкування, естетичні смаки та норми поведінки тощо.

Культура припускає наявність особливої суб’єктивної реальності, найпростішим прикладом якої є особливе світовідчуття чи менталітет. Тому, розглядаючи питання співвідношення поняття культури з історичною дійсністю, треба пам’ятати, що соціальна реальність людини має два виміри – предметно-речовий та ідеально-образний.

В найбільш загальній формі виділяють рівні культури за спеціалізованими аспектами її функціонування: професійний (висока, або елітарна культура), утилітарний (масова, або низька культура) і непрофесійний (народна або побутова культура). Якщо елітарна й особливо побутова культури мають пряму спрямованість щодо збереження духовності і оперують для цього традиційними засобами, то масова культура спирається переважно на новаторські можливості сучасної цивілізації.

Можливий поділ культури за організаційними формами її існування та функціонування, до яких, насамперед, належать держава, церква, школа, сім’я та ін. Культуротворчий зміст їх зводиться до виховання людини, формування всебічно розвинутої особистості та громадянина, поступу суспільства по шляху свободи, демократії, соціального прогресу, хоча історія наводить приклади, коли ці інститути служили знаряддям поневолення, пригнічення свободи, гальмували суспільний розвиток.

В залежності від того, що береться за основу при визначенні специфіки прояву цінностей і норм – окрема особа, група людей чи суспільство взагалі, у структурі культури виділяють її *особистісний, колективний та суспільний рівні*. До особистісного рівня відносять знання, переконання, світогляд і т.п.

Колективні цінності можуть охоплювати духовні та практичні пріоритети в сфері політики, релігії, художньо-образної діяльності тощо. У свою чергу внутрішній світ людини повинен бути наповнений глибиною сприйняття

історичного часу і простору, пройнятий толерантністю до людства. Втрата цих якостей завжди призводила до страшних катаклізмів як окремих людей, так і цілих народів. Діалектичний зв'язок у функціонуванні всіх цих рівнів є запорукою формування висококультурної особистості, її повної гармонії з оточуючим світом.

Характер культури як суспільно-історичного явища зумовлює її поліфункціональність. Серед багатьох функцій, які здійснює культура, можна виділити декілька найбільш суттєвих: пізнавальна, інформативно-трансляційна, комунікативної, інтегративна, регулятивна, або нормативна, аксіологічна, або оціночна, виховна та світоглядна функції культури. Отже, культура являє собою цілісну динамічну систему, яка складає внутрішній зміст розвитку людства. Культура проявляється в творчій діяльності людини, яка створюючи цінності, задовольняє свої потреби і тим самим стверджує себе в природному й соціальному середовищі. Культурі притаманні символічність, а культурним цінностям – ієрархічність. Культура органічна, її характерними ознаками є внутрішній запал і творчий імпульс. Культура – явище соціальне, а тому вона завжди репрезентує духовну сферу соціуму. Народження культури свідчить про насичення його духовним змістом, про “пору цвітіння” людства. Втрата духовного в соціумі свідчить про “період збирання плодів”, а, значить, і про надлам культури та її перехід у цивілізацію.

2. Культура і цивілізація.

Цивілізація (від лат. *civilis* – громадянський, суспільний, державний) досить поширений термін, що часто використовується у побуті і в науці. Зокрема, у побуті він виступає синонімом культури (цивілізована особа – це особа культурна, освічена, ввічлива, вихована). Навпаки, у науці не існує єдиної думки стосовно визначення цього поняття.

Поняття цивілізація було відоме за античних часів як протиставлення античного суспільства варварському оточенню. У добу Просвітництва (XVIII ст.) поняття цивілізація, як правило, використовували для характеристики суспільства, заснованого на розумі, справедливості, освіті. За твердженням

французького історика Л. Февра, у науковий обіг термін цивілізація вперше застосував барон П.-А. Гольбах (1766). Відтоді він набув поширення і визнання.

З плином часу у поняття цивілізація почав вкладатися новий зміст. Так, у XIX ст. термін цивілізація вже використовувався для характеристики певної стадії соціокультурного розвитку людства, а саме для позначення “дикунства-варварства” і цивілізації. Історичний етап, що прийшов на зміну первісному суспільству Л. Морган і Ф. Енгельс назвали цивілізацією.

Майже до XX ст. поняття культура і цивілізація вживалися як синоніми. Першим різницю між цими поняттями побачив І. Кант. Він визначив культуру як те, що слугує духовному розвитку людства та за своєю суттю є гуманістичним. І. Кант розрізняв поняття “культура виховання” і “культура вміння”. Їм він протиставляв суто зовнішній “технічний” тип культури, що назвав цивілізацією. Тобто, якщо слідувати за І. Кантом, то культура сприяє самореалізації особистості, а цивілізація створює умови для вільного духовного розвитку людини.

Передбачення І. Канта цілком справдилося у XX ст. Бурхливий розвиток техніки призвів до уповільненого розвитку культури. Цивілізація, що позбавлена духовної суті, породжує небезпеку самознищення всього живого. Німецький соціолог О. Шпенглер у книзі “Занепад Європи” (1918 – 1922) показав розбіжності і несумісності між культурою і цивілізацією. Цивілізацію О. Шпенглер вважав ознакою смерті культури, оскільки цивілізація спирається на стереотипи, шаблони, масове копіювання, а не на творчість нового, незнаного. Цивілізація є вершиною культури і одночасно фазою занепаду та розпаду культурно-історичного типу.

Культура, на думку О. Шпенглера, як живий і зростаючий організм, дає простір для розвитку мистецтв, літератури, творчого розквіту неповторної особистості й індивідуальності. У цивілізації ж немає місця для художньої творчості, у ній панує техніка і бездушний інтелект, вона нівелює людей, перетворюючи їх у безликих істот.

Концепція циклічного культурно-цивілізаційного розвитку А. Тойнбі

полягає в існуванні кругообігу “локальних цивілізацій”, заміні однієї цивілізації іншою. “Локальна цивілізація” – це стійка єдність людей, яка виникає в певному регіоні й базується на певних архетипах і спільних духовних цінностях та традиціях. В результаті всесвітня історія набуває вигляду мозаїчного панно, складеного багатолінійним розвитком суверенних культур, які розташовані паралельно в часі і співіснують поруч.

А. Тойнбі відводив українському і білоруському культурно-історичному типам місце посередника між західно-і східнохристиянською локальними цивілізаціями. А. Тойнбі довів, що при всій відмінності і несхожості культур різних народів всі вони належать до єдиної цивілізації і в своєму розвитку рано чи пізно проходять ідентичні етапи, які характеризуються однаковими рисами, а якщо й мають свої особливості, суть їх – єдина. Роблячи акцент на духовному аспекті “локальних цивілізацій”, вчений вважав релігію головним і визначальним її елементом. Всі цивілізації уявляють собою гілки одного дерева – світової релігії.

Польсько-американський дослідник О. Галецький у своїх працях виділив в Європі декілька спільнот. Зокрема, до середньосхідної Європи як культурно-історичного регіону зі своїми функціями та особливостями, він включив Польщу, Чехію, Україну, Білорусь і країни Балтії, відмежовуючи їх від євразійського регіону, де є відчутним ще досить великий вміст азіатських елементів. Тим самим порушуючи досить поширену схему Схід – Захід, що склалася під впливом Шпенглерової концепції цивілізаційного розвитку. Україну О. Галецький, так само як і А. Тойнбі, виокремив з російського культурного простру, розглядаючи її як складову європейської цивілізації.

Концепції цивілізаційного розвитку дають підстави виділити такі основні підходи до визначення поняття “цивілізація”: 1) цивілізація використовується в значенні певного рівня розвитку людського суспільства (Л. Морган, Ф. Енгельс); 2) під цивілізацією розуміється певний культурно-історичний цикл в розвитку народів. В даному випадку цивілізація виступає синонімом культури (А. Тойнбі, М. Данилевський); 3) цивілізація позначає вищий ступінь розвитку культури, що пройшла свій апогей і вступила на шлях занепаду. Такий підхід різко протиставляє цивілізацію і культуру (О. Шпенглер); 4) цивілізація – це певний

етап розвитку суспільства у єдності соціально-економічних, науково-технічних і культурних виразів.

Якщо цивілізація заснована на розумі і поклонінні техніці та машині, то культура оперує до духовності й людського духу. Вона виступає потужним інтеграційним чинником. Людське життя внаслідок несумісності характеру культури і суті цивілізації постає суперечливим. Суспільний занепад народів завжди починається з того, що люди все більше і частіше повторюють відомі здобутки культури і все менше створюють нові культурні цінності.

3. Поняття культурної ідентифікації

Поняття культурної ідентифікації пов'язано з етапами розвитку етносу, системою його символічно-знакових уявлень та оцінок про оточуючий світ та формами культурно-історичного буття. *Етнос* (з грец. – плем'я, народ) – це культурно-духовна спільність людей, які споріднені походженням, мовою, культурними надбаннями, територією проживання, а за певних умов і державними утвореннями. Досить часто термін “ етнос” порівнюють з поняттям “народ” і “ нація “. Народ відрізняється від нації не кількісними та якісними показниками, а рівнем свідомості, зумовленої проблемами облаштування державного устрою та об'єднання.

Налагодження зв'язків у суспільстві, реалізація творчих можливостей кожного неможлива без такої людської потреби, як потреба у відчутті глибинних коренів. Кожна людина прагне усвідомити себе ланкою в певному стабільному ланцюгу людського роду, що виник з прадавніх часів.

Вперше механізм культурної ідентифікації було розкрито в психологічній концепції З. Фрейда. *Культурна ідентифікація* – самовідчуття людини всередині конкретної культури. Ідеї “приналежності” або “спільності” і акт ідентифікації з іншими є універсальним ланцюгом, що з'єднує людські утворення. Національна, або як тепер прийнято говорити, етнічна свідомість передбачає ідентифікацію індивіда з історичним минулим даної групи і акцентує ідею “коренів”.

Світогляд етнічної групи формується за допомогою символів спільного минулого етносу – міфів, легенд, святинь тощо. Ця культурно-історична спадкоємність в житті етносу досить динамічна і рухлива. Виробляючи своє,

запозичуючи щось у сусідів та акумулюючи його, народ поступово формує так звану національну культурну традицію – власне, те, що передається у спадок майбутнім поколінням – побутові звичаї, обряди, національний одяг, місцеву розмовну мову (діалект), і врешті-решт – фольклор, тобто народні пісні і танці, епічні твори тощо.

Базова індивідуальна і групова культурна приналежність до етносу встановлювалась в момент народження, а культурні надбання, засвоюючись в потоці життя, не передбачали ні спеціальних зусиль, ні розвиненої індивідуальності. Глибинна людська потреба в культурній ідентифікації зберігалася протягом всього життя людини.

Процес усвідомлення кожним індивідумом своєї приналежності до певної етнічної спільноти визначає етнічне самоутвердження як норму, коли традиції, мова, культура, звичаї, потреби збігаються з власними інтересами та готовністю їх відстоювати і втілювати в життя, що визначає етнічну ідентичність, тобто сприйняття себе часткою етносу як цілісного суспільного організму. Усі ці чинники відіграють вирішальну роль у забезпеченні життєдіяльності та життєздатності етносу, примножуючи надбання матеріальної і духовної культури.

Національна культура тісно пов'язана з релігійною. І національна, і релігійна культури охоплюють знання, навички, вміння, що є провідними в конкретному географічному регіоні, а також ідеї та уявлення, які мають суспільну цінність. Національно-релігійне життя охоплює провідні конфесії. Так, українці віддають перевагу напрямкам християнства: православ'ю, католицизму, уніатству, протестантизму. Завдяки демократичній хвилі спостерігається звернення до архаїзмів у вірі та віруваннях, зокрема до язичництва, так званої РУН-віри, а також до таких нетрадиційних релігійних напрямків, як, наприклад, кришнаїзм.

Національно-релігійне життя формує національно-релігійну свідомість, яка охоплює основні компоненти: культуру, мову, звичаї. Усі вони взаємопов'язані, проте кожний з них зберігає відносну самостійність і за певних умов може виконувати самодостатню функцію. Згідно з релігійними уявленнями

утворюються національно-релігійні традиції як форми спадкоємності у життєдіяльності нації. Так, наступним поколінням передаються усталені й унормовані традиційні й культурно-побутові цінності: норми поведінки, звичаї, обряди, ідеї, моральні установки тощо.

Історичний взаємозв'язок національного і релігійного, як домінуючих у суспільстві елементів, сприяв формуванню народно-релігійних традицій, на базі яких складалося бачення світу, вироблялася специфіка укладу життя нації на всіх етапах її розвитку. Отже, національно-релігійні традиції будь-якого народу є важливим елементом національної культури, оскільки охоплюють символічні й чуттєво-наочні форми, а їх регуляторна функція впливає на формування ціннісної орієнтації, вироблення художнього смаку, норм і правил поведінки.

Державна влада та писемність стали першими передумовами майбутнього національного об'єднання людей. Вже цивілізації Стародавнього Сходу стали долати замкнутість і обмеженість общинного життя. В епоху Відродження творцем культури, що являла собою надбудову своєрідного змісту, стала інтелігенція. Таким чином, до XVII ст. у Європі вже мав місце цілий ряд передумов для утворення націй і національних культур. В XIX ст. в історії людства з'явилися нації – нові утворення, зміцнені не тільки економічно і політично, але й силою людського духу. Націю, на відміну від етносу, об'єднує не стільки кровноспоріднений зв'язок, скільки, окрім економічних і політичних факторів, національний характер і національна психологія, національні ідеали і національна самосвідомість і воля.

Сучасна українська ідентифікація (ототожнення, встановлення збігу ознак) є прямим продовженням етнічної та мовно-фольклорної ідентифікації української нації, яка почала активно формуватись вже з середини XIX ст. Це пов'язано з тим, що українська мова формувалась, як народна, селянська мова. Наприклад, для М. Грушевського поняття “селянство” і “українство” були синонімами. Шанобливе ставлення до малоросійського фольклору породило українофільство, а потім – ідею державної самостійності України. З самого початку українська національна культура і українська національна ідентичність у тому вигляді, в якому вони формувались в кінці XIX – початку XX ст. були максимально наближені до

самосвідомості, менталітету народних, селянських мас. І це вирішальний момент у розумінні української національної ідентичності. В українській мові звучить душа народу.

Українська культурна і національна ідентифікація наприкінці ХІХ ст. формувалась на противагу загальноросійській культурній ідентифікації і була з самого початку тісно пов'язана з фольклорним шаром західно- та південноруської культури. Примітно, що М. Костомаров, котрий одним з перших обґрунтував історичну, культурну та етнічну своєрідність сучасних українців, використовував як синонім поняття “південноруська” мова – українська мова. Це певною мірою пояснювалось тим, що в офіційній суспільно-історичній думці Російської імперії вживання слова “українській” було заборонено.

Українська національна ідентифікація сьогодні ближче до народного ґрунту, а тому вона відносно легко “заземлюється”, входить в народне життя. Створюється враження, що нова українська ідентифікація складається швидше, ніж нова російська ідентифікація. Нова українська ідентифікація якраз тому, що українське означає, перш за все, народне, етнографічне, носить національний характер. У цьому збігові національного, державного і етнічного і полягає міцність нової української ідентифікації.

В сучасних умовах, втрачаючи зв'язок з контекстом свого народження, індивід отримує можливість більшого вибору і самовизначення своєї приналежності. По мірі наростання сучасних цивілізаційних перетворень багато людей набувають більшу можливість у виборі культурної орієнтації згідно із здатністю індивіда віднайти своє місце в новій соціальній структурі.

Національна свідомість і національна культура – неодмінні параметричні ознаки духовності народу. Статус проблеми вони дістають в умовах “суспільного нездоров'я”. І цілком зрозуміло, що переломні, кризові періоди в суспільному житті супроводжуються вибухом подібних проблем у їх драматичному варіанті. Цей драматизм посилюється, якщо суспільна криза торкається усіх сфер життя: економіки, політики, моралі тощо. Адже духовність є індикатором соціальної гармонії. Разом з тим, слід думати, що національна культура в її основних вимірах є основою життя соціальної спільноти, яка має назву нація. Тому національна

культура виступає предметом особливої уваги в кризові періоди. Саме вона є джерелом національної свідомості і об'єктом звернення, системою координат національної самосвідомості в пошуках тотожності.

Наша сучасність визначається драматизмом означених проблем. І це стосується не лише України та країн “пострадянського” простору. Це стосується і порівняно стабільних країн Західної Європи, які охоплені багатоаспектними процесами економічної інтеграції. Адаже збереження національної ідентичності є зворотнім боком цих процесів. Отже, практичною і теоретичною потребою постає дослідження проблем національного у їх зв'язку із загальнолюдським.

Неоднозначність трактувань сутності національних феноменів породжена їх складністю, багатоманіттям і віртуальним характером. Саме це є причиною спрощеного підходу до проблем національного: дослідники здебільшого вдаються або до соціологічного підходу до тлумачення національного, або надто психологізують ці явища. Культурологічний підхід, в основі якого лежить зв'язок національної культури і національної свідомості, дозволяє більш плідно аналізувати різні події, процеси і явища, пов'язані з національним характером буття певного народу. Коли говоримо про національну свідомість, то, очевидно, йдеться про достатньо однорідний духовний феномен, змістом якого є передусім певний спосіб світосприйняття, що його корені слід шукати в етнічній традиції; певний стиль мислення і дії виявляються через мовно-понятійні засоби; певна система естетичних принципів, які своєрідно відображаються нормами поведінки і спілкування, існуючими обрядами. Національна свідомість відбиває спосіб буття національної спільності і, разом з тим, значною мірою визначає його.

Діалектика національного і загальнолюдського в культурі в усі часи була складною і суперечливою. З одного боку нація самоутверджується шляхом виокремлення себе із загальнолюдського загалу, і чим послідовніше вона це робить, тим більші у неї є шанси на консолідацію і визнання національної ідеї рушієм суспільних змін. З другого боку, на цьому шляху її підстерігає не тільки гіпотетична можливість звуження своїх орієнтирів, культурної ізоляції, але й цілком реальна небезпека міжнаціональних конфліктів.

Етнонаціональна політика незалежної України формується на основі Конституції України, Декларації про державний суверенітет України, Акту проголошення незалежності України, Декларації прав національностей в Україні, Закону України “ Про національні меншини в Україні”. Українська держава, керуючись цими основними документами, гарантує всім громадянам України незалежно від їх національного походження рівні права в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Безперечно, Україна, як молода держава вирішує ці проблеми поряд з іншими. І якщо ми будемо консолідовані, як політична нація, і як громадянське суспільство, тоді легшим буде і процес інтеграції в світове співтовариство.

4. Українська культурологічна думка

В осмисленні культурно-історичного процесу вагомим є внесок вітчизняних вчених. Їхні суспільно-політичні, історичні, філософські погляди були тісно пов’язані з науковими надбаннями світової культурології. Вони створили ряд оригінальних концепцій, основною тезою яких була ідея самоцінності національної культури та її взаємозв’язку з культурами інших народів.

Засади *символічного трактування культури* передбачив Григорій Сковорода (1722–1794), який висунув теорію, згідно з якою культура – це три світи: перший – світ природи (“макрокосмос”), другий світ – це людська спільнота і світ окремої людини, третій світ – це Біблія, або “світ символів”. Філософ вважав, що все в світі, включаючи Біблію, має подвійну природу – зовнішню, видиму, або “матеріальну натуру”, і внутрішню, або “духовну натуру”, які являють собою дуалістичний світ вічного і тлінного, доброго і злого, піднесеного та приниженого тощо. На основі такого аналізу Г. Сковорода дійшов висновку, що вся природа, тобто “макросвіт”, переломлюється і продовжується у “мікросвіті”, в людині. Третій, символічний світ, в якому живе людина, і частинами якого є мова, міф, релігія, мистецтво, наука, – це світ, який уособлює Бога, призваний допомагати людині пізнати себе, своє місце і роль в оточуючій дійсності.

Бог для філософа – це внутрішня сутність речей, закономірність світобудови, тому все “нове” в природі і людині треба шукати в самій людині, бо все, що існує на небесах і на землі, підпорядковано єдиним природним закономірностям. В історії української науки Г. С. Сковорода вперше заклав основи розуміння культури як окремої, специфічної сфери буття, в якій все божественне перебуває у символічних формах. Принцип символізму й інтерпретації Біблії він поширив на сферу духовної культури, її історію та форми прояву, зокрема дохристиянську, християнську та світську.

Новий етап в розвитку української культури розпочався наприкінці XIX – початку XX ст. Незважаючи на “пропащий час”, яким для українства, за визначенням М. Драгоманова, стало XIX ст., на його заборони, утиски, а скоріше всупереч їм формується феномен національної свідомості, стає виразнішою національна ідея, що поєднує навколо себе субкультури різних соціальних верств та прошарків в єдиний загальнонаціональний культурний потік. Цементуючою постаттю епохи, що минала, був Т. Шевченко, який прозорливістю свого творчого генія, об’єднав не лише західно-і східноукраїнські землі, а й закликав до національного прориву з безнадії та відчаю до свободи національного духу та життя. На цій основі українська культура набувала загальнонаціональних рис, ставала розвиненішою її структура, оформлювався її професійний рівень.

Слово, а не зброя, ставало символом цієї суперечливої доби, підготовляючи ґрунт для майбутніх визвольних змагань за державу. Змінена національна ментальність намагалась переглянути усталені стереотипи історичної долі насамперед через переосмислення минулого, яке притягувало своєю щирістю та відкритістю, суперечливістю та трагічністю, величчю поставлених завдань та нескореністю національного духу.

Широкий спектр поглядів на розвиток культури взагалі та української, зокрема, висунули видатні представники української культури: діячі “Руської трійці”, “Кирило-Мифодіївського братства”, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський, Леся Українка, Михайло Коцюбинський та багато інших. До суттєвих надбань української культурницької думки цього періоду необхідно

віднести наступне: по-перше, стверджуючись в умовах жорстких антинаціональних утисків, вона мала демократичну, глибоко гуманістичну спрямованість, віру в історичне майбутнє українського народу; по-друге, були сформульовані основні засади народознавства, як науки про історію української культури; по-третє, українські вчені гостро критикували як елітарні концепції культури, які проголошували необхідність демократизації суспільного життя та аристократизацію духовних цінностей, так й марксистську теорію класової боротьби у розвитку культури, яка пізніше знайшла найповніше втілення в ідеології пролеткульту і сталінізму, коли абсолютизувалася роль народних мас у культурі.

Українські вчені та діячі культури в своїх творах показували як безперспективність ізолювання культури від простого люду, так і сліпого ідолопоклонства перед жаданнями та прагненнями темної маси. Так, І. Франко, Л. Українка, П. Грабовський та інші підкреслювали необхідність з'єднання культури з життям і вимогами всього українського народу, її спрямування на шлях служіння загальнолюдським цінностям – демократії і соціальному прогресу. В змісті культури вони захищали пріоритет науки над різними ідеологічними цінностями. Вважаючи культуру важливим фактором боротьби народу за соціальне та національне визволення, вони активно обстоювали розвиток демократичного змісту національної української культури на противагу занепадницьким течіям, утверджували ідеї її зв'язку з культурами різних народів.

Різні галузі національно-культурної сфери засвідчували рухливість та динаміку розвитку наукового гуманітарного знання. Значним досягненням ХІХ початку ХХ ст. став вихід на авансцену наукового простору української історії, як окремої, самостійної науки, що була представлена М. Грушевським. Активно розвивалось українське джерелознавство (В. Антонович), українське краєзнавство: загальна історія Слободянщини (Д. Багалій) та історія її міст (М. Петров), історія запорізького козацтва (Д. Яворницький), історія української літератури (М. Петров, М. Дашкевич) та фольклористики (М. Драгоманов, І. Франко) тощо. Прискорилось формування історичних наукових шкіл. Але, як не

парадоксально, спеціального комплексного дослідження присвяченого українській культурі не існувало.

Незважаючи на відчутні зрушення в науково-гуманітарному просторі, великий пласт українського культурно-історичного матеріалу ще залишався недоторканим. На той час європейська культурологія вже виділилась в окремий самостійний напрям дослідження, а російська культурологічна думка була представлена теорією М. Данилевського про культурно-історичні типи, яка пояснювала місце та особливу роль російської культури в європейському просторі. В українському інтелектуальному просторі лише І. Франко обстоюючи право української культури на самостійне життя розвинув тезу про плюралізм національних культур, які народжувались внаслідок різних “життєвих обставин людського роду”.

Загалом українська культурологічна наука ще тільки зароджувалась як історія культури. Тут далися знаки несприятливі суспільно-політичні умови, в яких опинилася Україна в ХІХ ст., коли головним пріоритетом національно життя ставала боротьба за виживання та збереження головних, визначальних чинників самоусвідомлення нації: мови, літератури, історії, географії, етнографії, шкільництва, видавничої справи. Українська культурологія поки що стояла на порозі виявлення, системного дослідження та теоретичного узагальнення українського культурного надбання. Дійсність була такою, що вітчизняна культурологія могла розвиватися лише в межах культурно-історичної школи.

Потрібно було не просто наповнити науковий вакуум фактами та джерельним матеріалом, а зрозуміти закономірності розвитку української ментальності, що знаходила вияв у різноманітних витворах мистецтва, злеті історичної, літературної, релігійно-філософської думки, естетичних смаках та науково-культурних досягненнях. Цей напрям і став визначальним на ранньому етапі вивчення української культури.

Становлення української культурологічної школи пов’язане насамперед з В. Перетцем (1870–1935). Саме він згуртував навколо себе та виховав плеяду талановитих науковців, сформував засадні принципи дослідження українського

літературознавства, став активним популяризатором унікальної та самобутньої української культури, у 1906 р. ініціатором проекту реформування вищої освіти, пропонуючи відкрити в Київському університеті Св.Володимира кафедри української мови, літератури, історії, етнографії, звичаєвого права тощо.

Досить близько підійшов вчений до розуміння закономірностей розвитку української культури. Його висновок про вплив української культури на формування російської культури (з XVII ст.) став відправною точкою в оцінці національної культури та розумінні тенденцій її розвитку. Проте навіть наукова праця цілого гуртка не увінчалась створенням узагальненого дослідження. Така ситуація відбивала не стільки ваду, скільки сумну закономірність. За влучним висловом І. Дзюби, “історія української культури тривалий час залишалась фрагментом загальної історії”¹, або була представлена її окремими формами, зокрема, мистецтвом (М. Голубець, В. Модзалевський, Ф. Шміт).

Складність формування національної культурологічної школи полягала у відсутності єдиної національної держави, яка так і не змогла утвердитись в Україні в ході визвольних змагань українського народу (1917–1920). Тому підходи до визначення української культури, її особливостей і закономірностей в радянській та українській емігрантській науковій думці різнились методологічними підходами, принципами та методами дослідження. Ультра-радикальна культурологічна схема радянського гатунку 30-х рр., яка не набула офіційної чинності, представлена працею А. Козаченка “Українська культура: минуле і сучасність” (1931). В ній шлях української культури відтворений в контексті знищення національних особливостей. Наступне синтезоване дослідження української культури побачило світ у 1961 р. Це була узагальнююча та достатньо ґрунтовна праця М. Марченка “Історія української культури з найдавніших часів до середини XVII століття”. При всій її сміливості стати на захист національної культури вона несла на собі (власне і не могла не нести), ідеологічне тавро радянської доби.

---

¹ Дзюба І. “Українська культура” в контексті української культури // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 6.

Одним з варіантів інтерпретації розвитку української культури в еміграції стала “Історія української культури”, видана у Львові за редакцією І. Крип’якевича (1937). Структурно праця ділилась на п’ять розділів, побудованих за проблемно-хронологічним принципом: побут (І.Крип’якевич), письменство (В. Радзикевич), мистецтво (М. Голубець), театр (С. Чарнецький), музика (В.Барвінський). “Історія української культури” отримала в сучасній літературі досить стриману оцінку. Проте не можна не помітити, що при всій популярній спрямованості книжки, І. Крип’яквич намагався вийти за межі суто гуманітарних надбань нації, відтворюючи розвиток знарядь праці, техніки і загалом матеріальної культури народу. Хоча сучасного дослідника і не може задовольнити позитивістсько-статистичний характер висвітлення культурних явищ, книжка за ред. І. Крип’якевича була віддзеркаленням такого стану розвитку української культурології, коли вона ще розвивалась в межах позитивізму і не виходила за межі історичного культурознавства.

Головним методом досліджень національної культури вчених-емігрантів став позитивізм, намагання наповнити точним і перевіреним фактологічним та джерельним матеріалом змістовну сутність культури. Важливою віхою на шляху розвитку національної культурологічної думки став вихід у 1940 р. праці “Українська культура: Лекції за редакцією Д. Антоновича”. Книжка повніше, ніж попередня праця, відображала різні форми функціонування національної культури: наукове українознавство (Д. Дорошенко), школа та освіти (В. Біднов, С. Сірополко), книжкова справа (Д. Антонович, О. Лотоцький), преса (С. Наріжний), філософська думка (Д. Чижевський), дохристиянська культура українського народу (Д. Антонович), українська церква (Д. Антонович, В. Біднов), правова культура (А. Яковлів), архітектура (В. Січинський), мистецтво, скульптура, малярство, гравюра, орнамент, музика, театр (Д. Антонович).

Д. Антонович, так само як і І. Крип’яквич, не відійшов від проблемно-хронологічного принципу у висвітленні української культури, однак не можна не помітити спроби ввести в текстуальний контекст книжки суто культурологічні категорії. Вчений подав тлумачення поняття культури, розділяючи її на

матеріальну і духовну, по-сучасному правдиво надав творчій діяльності людини роль ланцюга, що пов'язує природу та культуру (вступ). Він вперше наголосив на особливостях українського гуманізму, намітив періодизацію культури за стильовими епохами, хоча і не всі терміни, зокрема, еkleктизм до позначення культурно-історичних явищ XIX ст., сприймається адекватно сучасним дослідником.

Виступаючи проти замкненості культур, вчений обґрунтував тезу про культурні взаємовпливи як вагомий чинник культурного розвою та поступу будь-якої нації, намагаючись тим самим знайти в європейському культурному просторі місце для української культури. Побудовуючи схему культурного розвитку, Д. Антонович запропонував у якості механізму цього процесу ідею перехрещування культурних впливів, творчого переосмислення культурного надбання інших народів. Такий підхід дав йому ключ до пояснення особливостей національної культури, причин її високої життєздатності та високої культурності народу.

Виходячи з ідеї про історичний прогрес та спільну майбутню долю людства, Д. Антонович цілком оптимістично сприймав факт існування загальнолюдської культури, яка представлялася йому як “безмежно багата скарбниця, до якої кожний народ вкладає ним надбані культурні скарби”. Для вченого було цілком очевидним, що світова культура це не протиставлення культурної ідентичності на рівні цивілізації та національних вибухів у локальних культурах. Загальнолюдське і національне знаходяться між собою у тісному взаємозв'язку представляючи світову єдність у національному розмаїтті. Тому вчений з прикрістю відмічав, що в силу об'єктивних причин не зміг зібрати точних відомостей, про внесок українців до вселюдської культури¹.

Д. Антонович відстоював положення про те, що національна культура складається з декількох рівнів: з народної культури та “культури інтелектуальної верстви”. Помилково ототожнюючи елітарну культуру з цивілізацією, вчений припускався хибної оцінки української професійної культури як цивілізації.

---

¹ Див.: Антонович Д. Вступ // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – С. 23.

Інтуїтивно він розумів потребу синтезованого підходу до висвітлення “образу національної культури”, але зробив методологічний прорахунок, коли синтезовано розглядав лише окремі форми культури, а не застосовував цивілізаційний підхід до аналізу національної культури як явища.

Ще одна спроба системного висвітлення історичного шляху української культури була здійснена М. Семчишиним. Його праця “Тисяча років української культури: історичний огляд української культури”, видана за кордоном у 1985 р. При всіх її перевагах відобразити українську культуру як суцільне явище, вона скоріше слугувала за навчальну літературу, аніж за наукове дослідження. Феєрверк подій, прізвищ, фактів, наведених у праці М. Семчишина, залишав українську культурологію у лоні позитивізму.

Особливе місце в історії української культурології займає концепція І.Огієнка (1882–1972). Візитною карткою культурологічних поглядів вченого була “Українська культура” (1918). Нею він фактично підготував ґрунт для подальших культурологічних досліджень вітчизняних вчених. Якщо Д. Антонович в “Українській культурі”, за висловом І. Дзюби, “не має потреби займатися спеціальним руйнуванням схеми “двоєдності” української і російської культур, входячи в полеміку з нею, як це мусив робити І.Огієнко”¹, то саме тому, що ця “чорнова робота” вже фактично була зроблена. І. Огієнко, прийнявши на себе перший удар наукової критики, в гострій полеміці зумів перевести ідею впливу української культури на російську з політичної площини в суто наукову. Сучасна культурологічна думка загалом приймає ідею впливу української культури на культуру російську, розпочинаючи його з XVII–XVIII ст.

Брошура І. Огієнка, хоча і представляла собою науково-популярну розвідку, але була важливою з точки зору формулювання вченим головних засад його культурологічної концепції. Найперше йдеться про обґрунтування ним ідеї про трансляційну функцію української культури, що виявилася у двох площинах: 1) самодостатності національного культурного розвитку для творчого перероблення та осмислення європейських надбань в силу геополітичного становища України та

---

² Дзюба І. Названа праця. – С. 10.

традиційної для неї амальгамної відкритості до різних впливів: східних, західних і південних; та 2) передачі створених українським народом культурних надбань на східнослов'янські землі. Другу тезу вчений розвинув під впливом досліджень свого вчителя В. Перетця, але на відміну від нього обстоював думку про більш віддалені впливи, з XVI ст. і, навіть, з XII ст. Обгрунтовуючи тезу про самобутність та самодостатність української культури, І.Огієнко фактично стояв на позиціях плюралізму культур, тобто рівноправності окремих локальних культур, які у своїй сукупності проявляються через їхню різноманітність.

І. Огієнко дуже близько підійшов до питання про співвідношення культури і цивілізації. Використовуючи метод універсалізму як загальнонауковий метод, він наче розмикав національну культуру в історичному просторі, розглядав її як інтегроване явище, яке формується під впливом багатьох чинників, а не існує у вигляді суми різних культурних форм.

Застосування системного підходу до вивчення культурних явищ дало І. Огієнку ключ до вивчення закономірностей розвитку національної культури як культурно-історичного типу. Тут не можна не помітити вплив концептуальних засад М. Данилевського щодо вивчення локальних культур. Вчення М. Данилевського про культурно-історичні типи І. Огієнко перекладає на український ґрунт. У концентрованому вигляді погляди І. Огієнка на виникнення, розвиток та занепад культури виявилися у невеликій за обсягом, але надзвичайно змістовній брошурі “Наука про рідномовні обов’язки” (1935).

Прийнявши за головну ознаку культурної ідентичності мову, вчений наче дискутуючи з М. Данилевським в питанні про особливість російської культури, вивів закони розвитку та життєздатності культурних типів, які можна застосувати не лише до української, але й інших локальних національних культур: 1) племена, об’єднані однією мовою вже складають тип національної культури; 2) кожне плем’я проходить етапи суспільного розвитку, які відповідають певній формі культури; 3) лише за умови створення незалежної національної держави культура стає довершеною, здатною до розвою та повноцінного життя, набуває ознак культурно-історичного типу; 4) коли народ перебуває на рівні “етнографічної маси” (відсутність розвиненої літературної мови), то такий народ не є культурно

інтегрований, він розділений на групи, а відтак – може досить легко підпадати під чужий вплив, а його творчій потенціал легко використовується іншими народами; 5) народи із сильно розвиненою духовною культурою навіть за умов поневолення зберігають здатність до панування та культурного життя¹.

Досить відчутно у творчості І. Огієнка в 30-х роках ХХ ст. поруч з ідеєю про український культурно-національний тип звучить соціологічний аспект культури. Соціологічний напрям, можливо це і припущення, обумовлений впливом ідей німецького соціолога і економіста М. Вебера. Його праця “Протестантська етика і дух капіталізму” (1905) руйнувала схему залежності духовних факторів від рівня розвитку суспільно-економічних процесів.

І. Огієнко, глибоко вивчаючи історичний шлях, пройдений українською культурою, помітив, що навіть за умов бездержавного життя, коли національна культура слугувала “за етнографічний матеріал” для формування інших культур, існували шляхи подолання кризових явищ в національній культурі. Ці шляхи знаходились поза прямою залежністю типу культури від суспільного чинника. Вчений доводив існування іншого, зворотного зв’язку між соціальними інститутами і культурою. Він обстоював думку, що становлення незалежної держави безпосередньо обумовлено рівнем розвитку духовного фактору. Культура може прискорювати державотворчі процеси, або навпаки гальмувати їх. Наріжним чинником в цьому процесі І. Огієнко вважав мову, через яку здійснюється здатність до національного відтворення та загалом до державного життя. Із занепадом національної мови занепадає національна культура, гине нація, а з нею і державницька ідеологія.

Заслугою І. Огієнка стало дослідження взаємовпливу мови і держави. Цей напрям, зокрема, у вітчизняній культурології глибоко не розглядався. Вчений вказував на важливість розвитку єдиної загальнонаціональної літературної мови для прискорення формування національної свідомості та відновлення державної незалежності. Він навіть створив спеціальний курс “науки про рідномовні

---

¹ Див.: Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. – Львів: Українська академія друкарства, вид-во “Фенікс”, при сприянні фонду “Відродження”, 1995. – С. 11, 13, 15; Іларіон Митр. Творімо українську культуру усіма силами нації // Іларіон Митр. Мої проповіді. – Вінніпег–Канада: Накладом Товариства “Волинь”. 1973.– С. 131.

обов'язки”, підкресливши, що такий курс може стати у нагоді будь-якому народові, “особливо ж недержавному, що прагне стати державним”: “державним народом не може стати народ, несвідома нація, що не має соборної літературної мови, спільної для всіх племен”¹.

Курс “науки про рідномовні обов'язки” визначав також і напрямки державного регулювання національного питання засобами мовної політики. І. Огієнко підкреслював, що втілення рідномовної політики має йти двома основними шляхами: через сприяння розвитку соборної літературної мови і через застосування її різними урядовими та культурно-освітніми закладами: церквою, школою, пресою, урядом, театром, кіно, радіо тощо. Головними провідниками рідномовної політики мають стати письменники, учителі, духовенство, інтелігенція. В основу науки про рідномовні обов'язки вчений заклав положення про державну мову провідної нації, про вільний розвиток культур національних меншин як запоруку широких стосунків з іншими народами та політичної стабільності держави, про єдність материнської культури з культурою еміграції.

Розгляд культури як інтегрованого соціального явища, що виражається в сукупності людської діяльності, вплинув на досить широке визначення вченим сутності поняття культури. І. Огієнко поділяв її на матеріальну і духовну. До матеріальної культури вчений відносив засоби життя, способи комунікації, тобто те, що дає зовнішні ознаки високого рівня забезпеченості потреб людини. “Духова культура, на думку вченого, – то інтелектуальний стан народу, то розвиток всенародного розуму: його науки, віри, переконань, звичаїв, етики й т. ін. Тільки духовна культура творить правдиву національну еліту”¹.

Вчений не виокремлював з матеріальної культури безпосередньо техніку, і не розглядав її у площині взаємостосунків з людиною (ця тема досить актуальна в сучасній культурології), а писав про матеріальну культуру загалом як суцільний феномен. Однак, його оцінка матеріальної культури як вторинного, хоча і важливого для людини явища, показує, що І. Огієнко особливо застерігав проти небезпеки захоплення, а тим більше обоження та плазування людини перед

---

¹ Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – С. 16.

матеріальними здобутками. Тільки духовна культура, на думку вченого, сприяє розвитку людини, народу та суспільства. Тут можна побачити деяку спорідненість, хоча і досить умовну, з концепцією М. Бердяєва з її уявленням про відозміну форм духу в його ставленні до природи і техніки, однак з тією особливістю, що вчений не розглядав цю проблему так широко, а лише окреслив її у загальних рисах.

Традиційно до уявлень культурологічної науки XIX ст. – початку XX ст. про структуру культури І. Огієнко виділяв два рівня культури тієї чи іншої нації: нижчий (культура народна) і вищий (культура інтелігенції чи професійна культура). Існування професійної культури є в розумінні І. Огієнка надзвичайно важливою умовою для культурного поступу, тому що саме вона виступає загальнонаціональною об'єднуючою силою. Отже, професійна культура є тим чинником, без якого культурний процес не може стати різнофункціональним та завершеним у своїй структурній повноті. Вищий рівень культури, за І. Огієнком, виступає показником ступеня розвитку нації та її місця у загальносвітовому вимірі.

Вчений вважав культуру важливим інтегруючим чинником. Вона має здатність об'єднувати як національні сили, так і суспільство загалом, що сприяє формуванню національної ідентичності. І. Огієнко визнавав, що в її творенні беруть участь різні верстви суспільства в залежності від історичних та суспільно-політичних умов. Формування національної культури – це процес досить складний і багатовимірний, а міра співвідношення народу та його інтелектуальної еліти, як творців духовних цінностей, впливають на характер культури, форми її функціонування у суспільстві, на місце з-поміж культур інших народів.

І. Огієнко в сфері культури, так як М. Грушевський в історії, розширив в часовому вимірі межі функціонування національної культури, обстоюючи неперервність культурного розвитку та його еквівалентність генезису нації. Вперше в українській культурології він поставив питання про ідентифікацію

---

² Огієнко І. Творімо українську культуру всіма силами нації! Ще раз про наші завдання // Наша культура. – 1935. – Кн.6. – С. 338.

національної культури, шукаючи у її корінні особливості національної ментальності та самовідчуття власної національно-культурної самобутності.

Релігійна концепція в українській культурології і, зокрема, її екуменічній напрямку представлений поглядами українського митрополита Андрія Шептицького (1865–1944). Він, зокрема, один із перших висунув ідею релігійного екуменізму, яка полягала у прагненні з'єднати Захід і Схід через греко-католицьку конфесію і тим самим повернути всіх християн до єдиної християнської церкви. Суть і зміст культури, на його думку, повинні базуватися, насамперед, на засадах християнської моралі – основі економічного добробуту та суспільного ладу.

Православний напрямок в українській культурології розвинув І.Огієнко (митрополит Іларіон). Він підкреслював, що вся українська культура – це культура православна. Вона створена Українською православною церквою, яка протягом тривалого часу була тією основою, на якому творилося все національно-культурне життя. Те, що українська культура вижила не зважаючи на роки пригнічення її розвитку з боку інших держав, І.Огієнко відносив за рахунок досить сильно розвиненого релігійно-духовного стрижня, що протягом віків запобігав асиміляції та знищенню української культури. Саме церква відіграла провідну роль у збереженні й плеканні культурної та національно-державної традиції. Вчений доводив, що ця функція церкви не була втрачена за умов монголо-татарського нашествия та часів середньовіччя, у найтяжчі часи церква охороняла духовну рівновагу народу та виступала потужною підмогою його культурно-національних і державних сил.

Наступний етап в розвитку української культурології пов'язаний з відродженням України як самостійної та незалежної держави (1991). В нових умовах потрібно було подолати жанровість у висвітленні національної культури, переглянути її періодизацію та співвідношення з європейською і світовою культурами, зламати усталені методологічні підходи до інтерпретації культурних явищ. В нових умовах з'явилося чимало ґрунтовних праць з історії, філософії та соціології культури. І. Дзюба, Я. Ісаєвич, А. Макаров, В. Овсійчук, М. Попович, В. Смолій та ін. дослідники розглядають українську культуру із засадних принципів світової культурологічної думки.

Сьогодні українська культурологія вийшла з наукової кризи та депресії. Свідченням тому є академічне, фундаментальне видання “Історії української культури” у 5-ти томах. Вже побачило світ три томи. Авторський колектив відійшов від фрагментарності та зайвого фактологічного матеріалу, уникнув захоплення художньо-стильовою специфікою мистецтва та надмірної теоретичності. Культура розглядається як духовно-культурний феномен, як система зовнішніх “предметних” та внутрішніх “суб’єктивних” цінностей. Теоретична і джерельна база є тим поштовхом, що спричинить сплеск культурологічних досліджень та появу новаторських ідей.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	3
ПРОГРАМА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ.....	5
ВСТУП.....	5
Тема 1. Українська культура як світовий феномен.....	5
Тема 2. Витоки української культури.....	5
Тема 3. Культура Візантії, словян та Київської Русі.....	6
Тема 4. Ренесанс в українській культурі.....	7
Тема 5. Культура бароко і Просвітництва.....	8
Тема 6. Культурно-національне відродження України в ХІХ ст....	9
Тема 7. Новітня культура ХХ ст.....	11
Тема 8. Україна у сучасному світовому просторі.....	12
Конспекти лекцій.....	13
Тема 1. Українська культура як світовий феномен	
1. Сутність культури, її структура, функції та характерні ознаки.....	13
2. Культура і цивілізація.....	16
3. Поняття культурної ідентифікації.....	19
4. Українська культурологічна думка.....	24
Тема 2. Витоки української культури	
1. Археологічні культури первісної доби на теренах України. Феномен трипільської цивілізації.....	38
2. Культура України на перехресті скіфо-сарматського світу....	46
3. Український ареал античної культури.....	55
Тема 3. Культура Візантії, словян та Київської Русі	
1. Духовно-культурна спадщина Візантії.....	68
2. Матеріальний і духовний світ стародавніх слов'ян.....	71
3. Культура Київської Русі.....	80

Тема 4. Ренесанс в українській культурі	
1. Ренесанс – загальноєвропейське і українське надбання.....	96
2. Ренесанс в українській культурі.....	100
Тема 5. Українська культура XVII – XVIII століть	
1. Розвиток освіти та наукових знань в Україні. Книгодрукарство....	116
2. Феномен українського бароко.....	125
3. Особливості літературного процесу в Україні. Г.С.Сковорода та його внесок в розвиток української культури.....	142
Тема 6. Культурно-національне відродження України в XIX ст	
1. Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні України першої половини XIX ст.....	151
2. Українська культура другої половини XIX - початку XX ст.....	166
Тема 7. Новітня культура XX ст.	
1. Українське культурне відродження.....	178
2. Український модернізм.....	186
3. Культура в протистоянні тоталітаризму.....	196
Тема 8. Україна у сучасному світовому просторі	
1. Тенденції розвитку української культури в добу незалежності....	204
2. Масова культура і постмодерн.....	207
3. Культура української діаспори.....	213
План семінарського заняття	219
Тематика контрольних робіт та методичні вказівки з їх написання.....	219
Основні програмні питання з дисципліни «Історія української культури».....	268
Основна література.....	272
Додаткова.....	275
Предметний покажчик.....	277
Зміст.....	280